

באר ישעקב

גליון נ"ה (שנה ב')
פרשת ויצא תשפ"ד

שיעורי הגאון הגדול מוה"ר רבי יעקב גרינוואלד שליט"א
רב בית המדרש דהסידי בעלזא "זכרון רפאל" בני ברק וחבר הכי"צ דקהל מחזיקי הדת באר"י

ספק מצוה דאורייתא אצל קטן

חקירה בדין ספק דאורייתא לקטן ✦ קטן בקשירת ציצית וכתובת תפילין לעצמו ✦ ספק אם בירך ברכת המזון בקטנותו והגדיל תוך כדי שביעה ✦ ראייה מדבריה הכללי חמדה שספק בקטן לקולא ✦ דין קטן בהברלה אם יוצא בשמיעה מאשה ✦ חילוק בין ספק כללי במצוה לספק על אדם מסוים ✦ דין קטן אם יוצא בשמיעה מקטן אחר

שחייבוהו, לא תלו את כל הפרטים בגדרי גדול, אלא אפשר שהקילו בו יותר מגדול, שעשאוהו כמצוה חדשה. שדעת המשיב דבר כהצד הראשון, שהמצוה תלויה בגדרי חיובה בגדלות, ולכן אינו יכול לקשור לעצמו, כשם שבגדלותו לא יוכל ללבוש ציצית שעשאוהו קטן, ודעת הביאור הלכה כהצד השני, ולכן התירו לו לקשור ציצית לעצמו, הגם שגדול אינו יוצא בכך.

לפי זה יוצא איפוא, שהוא הדין לגבי ספק, יש לומר שלדעת הביאור הלכה שהקילו בו יותר מגדול, ולא עשאוהו ממש כגדול, הוא

הביאור הלכה (סי' יד ד"ה להצריך) שיכול לעשות כן אפילו לכתחילה, שאפילו לדעת רבינו תם (תוספות גיטין מה: ד"ה כל) שקטן פסול לקשור ציצית לגדול, לעצמו יכול לקשור. ואילו דעת המשיב דבר (ח"א סי' מא) היא, שלדעת הסוברים שקטן פסול לעשיית ציצית, גם לעצמו אינו רשאי לעשות ציצית^א.

שורש המחלוקת נראה לכאורה, שנחלקו האם חיוב מצות חינוך תלוי בגדר חיוב המצוה בגדלותו, או שהוא כמצוה חדשה מדרבנן, ואף שבוודאי סבת החיוב היא כדי לחנכו לקיים את המצוה בגדלותו, מכל מקום אחר

חקירה בדין ספק דאורייתא לקטן

יש לחקור בדין ספק מצוה דאורייתא לענין חיוב קטן משום חינוך, האם דינו כספק דרבנן, שהרי חיוב הקטן בחינוך אינו אלא מדרבנן, ולכן יש להקל בספיקו כדין כל ספק דרבנן. או שמא מאחר שעיקר מצות חינוך היא כדי לחנכו במצוה כשיגדיל, אם כן גם בספק יש לחייבו, מאחר שגדול כגון זה חייב מדין ספיקא דאורייתא לחומרא.

קטן בקשירת ציצית וכתובת תפילין לעצמו
והנה, נחלקו האחרונים האם קטן יכול לקשור ציצית ולכתוב תפילין לעצמו. שדעת

(א) בעצם הענין, אם קטן כשר לעשיית ציצית ולכתובת תפילין, והאם יש לחלק בזה בין ציצית לתפילין, ובין עשייה לצורך גדול או לצורך קטן, יש אריכות גדולה, ובעזרת השם עוד חזון למועד לייחד לענין זה שיעור בפני עצמו.

פנינים

ביאור דעת בן פטורא שכשיש לשנים קיתון אחד של מים ישתו שניהם וימותו

לא העדיף שימותו שניהם משימות אחד, אלא שיש לסמוך שיזדמנו להם מים ויחיו שניהם.

אולם בשו"ת חות יאיר (סי' קמז) מבואר להיפוך, שדווקא באופן שאם ישתו שניהם ודאי ימותו, רק בזה סובר רבי עקיבא שחייך קודמין, אבל באופן שספק אם ימותו, הוא, צריך להכניס את עצמו בספק סכנה כדי להציל את חברו, ואף שההצלה של חברו היא גם כן ספק.

לפי דבריו נמצא, שלא רק שכן פטורא סובר שישתו שניהם גם במקום שודאי ימותו, אלא שלא נחלקו כלל אלא באופן כזה, אבל באופן שיש ספק שישתו שניהם כשישתו, גם רבי עקיבא מודה שישתו שניהם. וכבר ציין הפסקי תשובה שם שהוא ממש ההיפך מדעת היד אליהו.

עוד אופן אחר בביאור סברת בן פטורא מבואר במנחת חינוך (מצוה רצג אות ב), שלעולם היה מחויב להציל את חברו ולא את עצמו, שכן על שפיקוח דמים יהרג ואל יעבור. ומה שלא אמר שיתן לחבירו וישתה, שכן כשנותן לחבירו גם חבירו אסור לשתות, שגם חבירו מחויב בהצלת האחר לפני הצלת עצמו, ולכן הדין הוא שיתחלקו במים וימותו שניהם כדין יהרג ואל יעבור. עיין שם שלפי זה נחלקו רבי עקיבא ובן פטורא בדין המבואר בתוספות (פסחים כה: ד"ה אף; יומא פב. ד"ה מה רוצח; סנהדרין עד: ד"ה והוא) שבשבש ואל תעשה לא שייך דין יהרג ואל יעבור, ולהנ"ל אכן לרבי עקיבא אין בזה יהרג ואל יעבור, אך לבן פטורא גם בזה הדין שיהרג ואל יעבור. ויש להאריך בזה הרבה, ועוד חזון למועד בספר באר יעקב (ח"ג, בהר) העומד לצאת לאור בקרוב בעזרת השם.

איתא בגמרא (בבא מציעא סו:): 'שנים שהיו מהלכין בדרך, וביד אחד מהן קיתון של מים, אם שותין שניהם מתים, ואם שותה אחד מהן מגיע לישוב. דרש בן פטורא, מוטב שישתו שניהם וימותו ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו, עד שבא רבי עקיבא ולימד וחי אחיך עמך (ויקרא כה, לו) - חייך קודמים לחיי חבריך'.

פשטות דברי בן פטורא שימותו טעונים ביאור לכאורה, איך שייך להעדיף מיתת שניהם משימות רק אחד, וכבר הארכנו בזה (גליון ז), עיין שם. אך מצאנו בזה מהלך, שעל פיו לא דיבר בן פטורא באופן שימותו שניהם ודאי. שכן הביא בספר פסקי תשובה (ח"ג סי' רנד) בשם שו"ת יד אליהו (סי' מג), שכמה שאמור בן פטורא מוטב שישתו שניהם, הוא דווקא בספק, היינו שיש איזה אפשרות שאם ישתו יגיעו למקום ישוב וינצלו, אבל באופן שאם ישתו שניהם ימותו שניהם בוודאי, אפילו בן פטורא מודה שישתה אחד מהם. ועיין שם שנקט, שבתחילה לא ישתה אף אחד מהם מהמים, ואחר שאחד מהם ימות ונשאר השני בחיים, ישתה הוא את המים ויגיע ליישוב.

וכן כתב גם בהעמק שאלה (שאלתא קמז אות ד), שלא אמר בן פטורא שישתו שניהם, אלא באופן שיתכן שיזדמן להם מקום עם מים וינצלו שניהם. ורבי עקיבא סובר שאף על פי כן חייך קודמין, שאפילו ספק חיותו קודם לחיי חברו.

וכבר מצאנו כעין זה לאחד מן הראשונים, והוא רבינו יהודה בן רבי קלונימוס בספר יחסי תנאים ואמוראים (ערך בן פטורין) שכתב בביאור דעת בן פטורא שישתו שניהם, 'שמא יעשה להם נס ויזדמן להם מים'. ומבואר שגם בן פטורא

הדין שהקילו בדבר זה לומר שספיקו לקולא. אבל לדעת המשיב דבר שצריך לנהוג כמו בגדלות, הוא הדין לענין ספק יש להחמיר שספיקו מדאורייתא.

אך באמת אין הכרח שהדברים תלויים זה בזה. שאפשר שגם לדעת המשיב דבר, הסובר שאין קטן רשאי לכתוב תפילין לעצמו מאחר שאינו יוצא בהם בגדלותו, ולא שייך מצות חינוך על תפילין אלו, מכל מקום לענין ספק מצוה אפשר שלא החמירו בו יותר מכל ספק דרבנן. וכן אפשר, שגם לדעת הביאור הלכה הסובר שקטן רשאי לכתוב תפילין לעצמו, היינו מפני שכך יהא דינו בגדלותו שיהא רשאי לכתוב לעצמו, מה שאין כן לענין ספק מצוה, שבגדלותו יתחייב להחמיר מספק, אפשר שגם בקטנות יש לו לנהוג כך כדי לחנכו לדין זה כשיגדל.

ספק אם בירך ברכת המזון בקטנותו והגדיל תוך כדי שביעה

ידוע מה שנסתפקו האחרונים (הגהות רבי עקיבא איגר או"ח סי' קפו סעי' ב; שו"ת כתב סופר או"ח סי' לא) בקטן שאכל ושבע בקטנותו, והגדיל קודם שנתעכל המזון, אם מחויב בברכת המזון מן התורה, כיון שעל חיוב שביעה יש חיוב ברכת המזון דאורייתא, או שמא אינו חייב אלא מדרבנן, שאין שייך חיוב מן התורה בלא אכילה, וצריך אכילה בחיוב, וכיון שאכל לפני שהיה בר חיובא פטור מן התורה.¹

וכתב שם הכתב סופר, שאף שבין כך מחויב בברכת המזון על כל פנים מדרבנן, מכל מקום יש נפקא מינה בחקירה זו לענין ספק, דהיינו כשמסופק אם בירך ברכת המזון או לא, שאם חייב מדאורייתא צריך לברך עכשיו מספק, שספיקא דאורייתא לחומרא, אבל אם חיובו מדרבנן אינו חייב לברך מספק. ומוכרח לכאורה מדבריו, שאין הולכים בספיקו של קטן לחומרא אלא לקולא, ולכן אם אינו חייב מן התורה הולכים בו לקולא.

אמנם לכאורה אפשר לדחות ראייה זו, שהרי שם הנידון הוא לאחר שהגדיל אם חייב מן התורה או מדרבנן, וכיון שכבר הגדיל אם כן אין עליו מצות חינוך, שלגדול לא תיקנו חז"ל דין חינוך.² ואף שזה וודאי שהוא חייב מדרבנן, שאין מסתבר שגדול שאינו חייב מן התורה

מאיזה סיבה יהא דינו קל יותר מקטן, מכל מקום מאחר שאין חיובו מצד מצות חינוך אלא מצד שהוא כבר גדול, הרי זה כמצוה חדשה מדרבנן, ודינו לענין ספק ככל ספק דרבנן שהולכים בו לקולא. אבל קטן החייב במצות חינוך, אפשר שכשיהא מסופק אם בירך דינו חמור יותר מזה שהגדיל, ומחויב לחזור ולברך כדין ספק דאורייתא, מאחר ששורש חיובו הוא כדי לחנכו במצוה כשיגדיל.

ראיה מדברי הכלי חמדה שספק בקטן לקולא

מדברי הכלי חמדה (בהעלותך אות ד) מוכח שסובר שבמצות חינוך קטן ספיקא לקולא, ואין דנים אותו כגדול לענין זה. שמביא שם בתוך דבריו את דברי התוספות (פסחים פט. ד"ה האי כהן), על מה שדנו בגמרא (שם) בדברי הברייתא: 'חמשה שנתערבו עורות פסחיהן, ונמצא מום באחד מהם, ואין ידוע של מי הוא, כולן יצאו לבית השריפה, ופטורים מלעשות פסח שני'. שאף שאחד מהם לא יצא ידי חובת קרבן פסח, והוא חייב בפסח שני, מכל מקום אין לו תקנה. שלהביא כל אחד בפני עצמו פסח שני ודאי אי אפשר, שהרי אין כולם חייבים בפסח שני אלא אחד מהם. ואף להביא כולם יחד קרבן אחד אי אפשר, שמאחר שרק אחד מהם חייב והשאר כבר יצאו בפסח ראשון נמצא הפסח נאכל שלא למנויו. וגם אי אפשר להביא כל אחד קרבן בפני עצמו ולהתנות שאם אינו חייב בפסח יהא הקרבן שלמים, וימנה עמו כהן ליתן לו את החזה ושוק מחשש שמא הוא שלמים, שממה נפשך, אם הכהן עשה פסח ראשון, אין חל מינויו על פסח שני, ושמה הוא קרבן פסח ונמצא נאכל שלא למנויו, ואם הכהן לא עשה פסח ראשון, אפשר שאין זה קרבן פסח אלא שלמים, ונמצא שהכהן לא יצא ידי חובת קרבן פסח.

והקשו התוספות, שאפשר להביא כהן קטן ולתת לו את החזה ושוק. ולכאורה דבריהם צריכים עיון, שהרי גם לגבי קטן שייך להקשות כנ"ל, שאם כבר עשה פסח נמצא פסח נאכל שלא למנויו, ואסור להאכיל לקטן בידיים דבר איסור.³

וכתב הכלי חמדה לפרש את דברי התוספות, שכוונתם לקטן שלא עשה פסח ראשון, ולכן

אין חשש משום שלא למנויו, כמו שנתנים לקטן לאכול מפסח ראשון. וגם אין חשש שמא הקרבן אינו פסח אלא שלמים ונמצא שלא יצא הקטן ידי חובת קרבן פסח, שמאחר שהחיוב שלו הוא רק מדרבנן, אם כן כשממנים אותו על פסח זה מקיימים בו מצות חינוך, שספיקא דרבנן לקולא, ואף שגדול אינו יוצא ידי חובתו בקרבן זה, ואין נותנים לקטן דין גדול לענין ספק.⁴

דין קטן בהבדלה אם יוצא בשמיעה מאשה

גם דעת הגאון רבי שלמה זלמן אויערבך שספק בקטן דינו כספק דרבנן שספיקו לקולא. שבשמיירת שבת כהלכתה (ח"ב פרק נח הערה פג) מביא משמו לענין הבדלה, שאשה יכולה להוציא קטן ידי חובת הבדלה. שאף שהאשה רק ספק מחויבת בהבדלה (ראה שו"ע והג"ה או"ח סי' רצו סעי' ח), ומטעם זה אינה יכולה להוציא איש שוודאי מחויב, מכל מקום יכולה להוציא את הקטן, מאחר שחיובו רק מדרבנן, והוא ספיקא דרבנן לגבי הקטן, ולכן יוצא על ידי אשה.¹

ברם יש לתמוה לכאורה בדעתו, מדוע חילק בין קטן לגדול, וסבר שרק קטן יכול לצאת מאשה ולא גדול, והרי מבואר בפוסקים (ראה הגהות רבי עקיבא איגר או"ח סי' תפט סעי' ט; משנה ברורה סי' רצו ס"ק לד) שכל הספק אם אשה חייבת בהבדלה הוא רק לפי הצד שיעקר חיוב הבדלה מדרבנן הוא, אבל אם חיוב הבדלה הוא מדאורייתא מדין זכור את יום השבת לקדשו בין בכניסתו ובין ביציאתו, ודאי נשים מחויבות בו כמו אנשים, וכמו שהיטב הוא עצמו לבאר בשמיירת שבת כהלכתה (שם סעי' יד). ואם כן גם לגבי גדול נאמר שאשה מוציאה אותו ידי חובת הבדלה ממה נפשך, שאם חיוב הבדלה מדאורייתא הרי גם אשה חייבת ויוצא ממנה, ואם חיוב הבדלה רק מדרבנן נאמר ספק דרבנן לקולא כפי שכתב לגבי קטן.

ויתכן שרבי שלמה זלמן נקט, שאף אם הוא מדרבנן עשאוהו חז"ל להבדלה כדין קידוש דאורייתא, ואין מקילין בספיקותיו, ולכן אינו יכול לצאת מאשה, שיתכן שאינה חייבת בהבדלה. ורק לגבי קטן, שבכל המצוות אין חיובו אלא מדרבנן, אצלו יש לומר ספיקא דרבנן לקולא ויוצא באשה.²

שם; וראה עוד משנה ברורה סי' תפט ס"ק יד; וראה עוד חוות דעת יו"ד סי' קי, בית הספק על הש"ך סי' כ, שכתב שאין מברכים על ספק דרבנן; וראה עוד לענין ברכה על עירוב בבין השמשות בהכנת שלמה או"ח סי' רסא; ובמשנה ברורה שם סי' קא; ביאור הלכה שם ד"ה עירובי תצירות; וראה עוד בזה בשו"ת חכם צבי סי' קל; שו"ת דובב מישרים ח"ב סי' יח). אך יש לחלק בין ספק של בין השמשות להבדלה על ידי אשה מספק, ואכמ"ל.

ז) והקובץ שיעורים (ביצה אות יב) הביא דעת הרשב"א בעל התוספות שהובא באגרות הרמ"ה (סי' עח), שגם הבדלה במוצאי יום טוב חייבה מן התורה, אף אם קידוש ביום טוב אינו דאורייתא, וטעמו משום שחיוב הבדלה נלמד (ראה שבוטות יח) מהכתוב (ויקרא י' ז) 'ולהבדיל בין הקודש ובין החול', ולכן אין חילוק בין שבת ליום טוב, מה שאין כן חיוב קידוש נלמד (פסחים קו). מהכתוב (שמות כ, ח) 'זכור את יום השבת לקדשו' שמדובר שם רק משבת. ולפי שיטה זו, אפילו אם חיוב הבדלה הוא מן התורה, אינה תלויה בקידוש, והרי היא כמצוה בפני עצמה, ולכן יתכן שנישים פטורות מהבדלה אפילו אם הבדלה דאורייתא, שכן היא מצוה עשה

ה) אך מדברי רבי עקיבא איגר (המצויין בהערה הקודמת), שביאר כוונת התוספות שההיתר הוא מצד ביטול האיסור ברוב, עיין שם, ולא תירץ כהכלי חמדה, מוכרח לכאורה שסבר שאין להקל לקטן בספק ודינו כגדול לענין זה, ולכן נתקשה בדברי התוספות.

ו) ועיין שם שתמוה על המטה אפרים (סי' תקפט סעי' ח) שכתב לגבי תקיעת שופר, שאשה אינה יכולה להוציא את הגדול, ומשמע שקטן יכול להוציא. ותמוה, שמאחר שאשה אינה חייבת כלל במצוות שופר, וקטן חייב מדרבנן מדין חינוך, הרי הוא צריך לשמוע ממי שהוא בר חיובא לכל הפחות כמותו, ואין יוצא בשמיעה מאשה.

ועיין שם עוד שהוסיף על דברי רש"י, וכתב שנראה שגם אם האשה כבר יצאה ידי חובת הבדלה על ידי שהבדילה בעצמה או ששמעה מאחר, גם כן יכולה להבדיל לקטן. ויש לעיין בזה טובא. ולכאורה זה תלוי בספק האם מברכים על ספק מצוה דרבנן (ראה תוספות מנחות סו. ד"ה זכר מה שכתבו לענין ברכה על ספירת העומר בבין השמשות; ומה שהקשה עליהם השפת אמת

ב) והחזון איש (או"ח סי' כח ס"ק ד) מצדד שחיוב הברכה הוא על האכילה, ושעור עיכול אינו אלא הזמן שיכול לברך ואינו נחשב להפסק. ולפי דבריו, קטן אינו מחויב לברך מן התורה על מה שאכל בקטנותו. וראה מה שכתבנו בזה בבאר יעקב (ח"א בחוקות).

ג) אולם במקום אחר (באר יעקב ח"א תולדות; דברים) כתבנו צד אחר בזה, שיש לומר שכל שנתחייב מצד מצות חינוך בקטנותו, שוב לא נפקע ממנו חיוב זה, וחייב לקיים המצוה מצד מצות חינוך גם אם כבר הגדיל, עיין שם.

ד) המגן אברהם (סי' שמג ס"ק א) כתב ליישב, שאין כאן איסור ספייית דבר איסור לקטן, משום שהוא לדבר מצוה, וכתב רבינו ירוחם (נתיב אהל א) שכל שהוא לדבר מצוה ספינו ליה בידיים, כגון שמנכנים אותם לתקוע בשבת. עיין שם. וראה עוד מה שהקשה רבי עקיבא איגר (דרוש וחודש מערכת ח במסכת חגיגה; ונדפס בחידושי פסחים שם) על המגן אברהם, ומה שהאריך הוא שם בביאור דברי התוספות.

חילוק בין ספק כללי במצוה לספק על אדם מסוים

בעצם הענין של חינוך קטן בספיקא דאורייתא, כבר כתבנו במקום אחר (באר יעקב ח"א, תולדות), שיש שני אופני ספיקות, יש ספק שהוא כללי בעצם המצוה, כגון ספיקא דיומא, שהוא ספק האם היום הזה הוא היום שמצווה מהתורה לקיים בו את המצוה. ויש אופן נוסף של ספק, והוא ספק על האדם המסוים, האם איש זה מחויב כעת במצוה, וכדוגמת הספיקות הנ"ל, כגון ספק אם בירך ברכת המזון, או ספק אם הקרבן היה פסח וכבר יצא או שהיה שלמים, וכן ספק אם יצא חובת הבדלה על ידי השמיעה מהאשה, שאין כאן ספק בעצם המצוה האם יש לקיים את המצוה או לא, אלא ספק מסוים על האדם האם מחויב עכשיו במצוה זו.

ויש לחלק בין שני סוגי הספיקות גם לענין חינוך קטן בספק. שאף אם נאמר כדעת הכלי חמדה ורבי שלמה זלמן הנ"ל, שספק בקטן דינו כספיקא דרבנן שהולכים לקולא, ואין אומרים שמאחר שהמצוה היא לחנכו לגדלותו יש להתייחס לספק כמו ספק דאורייתא, אין זה

אלא בספק מסוים בקטן זה, שיש ספק שמא אינו מחויב עכשיו במצוה זה, מאחר שיתכן שכבר יצא את חובת המצוה. אבל בספיקא דיומא וכדומה, שהספק הוא ספק כללי בעצם המצוה, ואינו מתייחס במיוחד לקטן זה, יש לומר שגם לגבי חינוך יש להחמיר בספק זה לקטן כמו לגדול, שאין לחלק בספק ולהכריע לגדול כך ולקטן כך.

ובפרט לדעת הראשונים (ראה רש"י ברכות מח. ד"ה עד; רמב"ן מלחמות שם כ:;) הסוברים שמצות חינוך הוא על האב, אם כן קשה מאד לחלק בזה, לומר שהאב לגבי עצמו יש לו להחמיר, ולגבי חינוך בנו יש לו להקל. ואף שחינוך הוא מצוה דרבנן, מכל מקום נראה קצת כתרתי דסתר, שהרי כבר הכרענו את הספק לחומרא.

דין קטן אם יוצא בשמיעה מקטן אחר

עוד דמיון לנידון הנ"ל, האם עשו חז"ל דין קטן כגדול ממש, מצאנו במה שמבואר בפוסקים (ראה באר היטב סי' תרפט ס"ק א בשם אליה זוטא ס"ק ו; וראה עוד שו"ע הרב אורח סי' קפו סעי' ג) שקטן מוציא קטן אחר במצוה, מאחר שחייב שניהם שוה, ורק את הגדול אין הקטן יכול להוציא. ומבואר, שעל כל פנים לענין זה לא

תיקנו שיהא הקטן כגדול, לומר שכשם שגדול אינו יוצא ידי חובתו בשמיעה מקטן הוא הדין קטן אינו יוצא בשמיעה מקטן, אלא לענין קטן די בזה שיוצא ממי שחייב במצוה כמותו. ואם כן לכאורה הוא הדין לענין ספק אפשר להקל בקטן, אף שבגדול הולכים בספיקו להחמיר.

אולם יש שנסתפקו (עולת שבת סי' תרפט ס"ק ג; שפת אמת מגילה כ.), שמא אכן אין הקטן יוצא ידי חובתו אלא בשמיעה מגדול, ולא מקטן אחר, מאחר שחייב החינוך הוא להתחנך למצוה כשהיה גדול, ואז לא יוכל לצאת ידי חובתו על ידי שמיעה מקטן. אך שאר הפוסקים לא כתבו כן, אלא נקטו בפשיטות שקטן יוצא מקטן.

אמנם יש מקום לחלק בזה, שאף אם נאמר לענין ספק שמחמירים עליו כדאורייתא, משום שצריך להרגיל את עצמו לגדלותו שאז יתחייב מן התורה, מכל מקום לגבי לצאת ידי חובתו מקטן חבירו, יכול לצאת ממנו, שלענין שומע כעונה יש לומר, שכל שהוא בר חיובא יוצא ידי חובתו ממנו, ואף אם אין החיוב אלא מדרבנן. ויש לעיין בזה.

שלא התפלל עדיין, והיינו משום שאין בקטן דין ערבות לומר שאף על פי שיצא כבר מוציא אחרים. ובתהלה לדוד (סי' רעא ס"ד) תמה על הדרך החיים, ופסק שם שקטן דינו כגדול גם לענין זה, וכשם שגדול מוציא אחרים אף שיצא הוא הדין קטן אף על פי שיצא מוציא. וכן הביא משמו בשמירת שבת כהלכתה (פ"ח סעי' יט).

אחר, משום שאין לו מחשבה להוציא את חבירו. אמנם ראה מה שכתבנו עוד בזה בבאר יעקב (ח"א, אחר).

ט) אך לענין יצא מוציא, מבואר בדרך החיים (בדיני קידוש על היין בביתו), שאף שקטן מוציא קטן, מכל מקום קטן שכבר יצא ידי חובתו אינו מוציא קטן אחר, שכתב שם לגבי קטן שהתפלל ערבית לביל שבת, שאינו מוציא בקידוש קטן

שהזמן גרמא, ואינה תלויה בקידוש. אך מדברי הפוסקים מבואר, שאם הבדלה דאורייתא ודאי נשים חייבות בה כפי שחייבות בקידוש, וכן"ל.

ח) ראה בשפת אמת שם שמצוין בדבריו לדברי הריטב"א (סוכה ב:), שמצות חינוך הוא לעשות המצוה בהכשר גמור גדול. וראה שם שכתב עוד צד לומר שאינו יוצא מפי קטן

♦ תמצית השיעור ♦

- ✦ מחויבת. אך גדול לא, שעשו אותו כקידוש.
- ✦ בספק כללי במצוה כמו ספיקא דיומא, יתכן שמחמירים בקטן, שאי אפשר לחלק להכריע לגדול כך ולקטן כך באותו ספק.
- ✦ לרוב הפוסקים קטן יוצא מקטן אחר. אך אפשר שלענין שומע כעונה יוצא מכל בר חיובא.
- ✦ חקירה אם קטן מחויב בספק דאורייתא, שאף שחינוך דרבנן, המצוה הוא להתחנך לגדלותו שיהא מחויב דאורייתא.
- ✦ תלוי במחלוקת אחרונים אם קטן קושר ציצית וכותב תפילין לעצמו. ויש לדהות לשני הצדדים.
- ✦ חקירה בכל בקטנותו והגדיל בכדי
- ✦ שביעה, ובכתב סופר שנפקא מינה בספק בירך. אך שם יתכן שכבר נפקע ממנו מצות חינוך.
- ✦ כללי חמדה קטן אינו מחויב בספק מצוה, שכתב שאפשר לתת החזה ושוק לכהן קטן, שמספק יוצא.
- ✦ רשז"א שקטן יוצא הבדלה מאשה שספק

ריאור באור התורה

הביאו ברכה לתוך ביתכם - ספרי 'באר יעקב' הנפלאים שיעורים וסוגיות מאור תורתו של עמוד התורה שליט"א אוצרות יקרים מפז מעומקה של תורה - לארכה ולרחבה ערוכים וכתובים בטוב טעם ודעת ובשפה שוה לכל נפש

להשיג בתנויות הספרים המובחרות

לפרטים נוספים: 053-314-4155

תפילת ערבית רשות במקום מצוה עוברת

עוברת. וראה בתלמודי רבינו יונה (ברכות יח. מדפי הר"ף) שכתבו שתפילת ערבית היא 'מצוה' ושאר התפילות הם 'חובה', ולכן נקראת תפילת ערבית 'רשות', משום שכלפי תפילות האחרות נחשבת לרשות.

ובעצם קושיית התוספות שאם תפילת ערבית רשות מדוע צריך לטעם שאין מקדשין את החודש בלילה, כתב ה**ישועות יעקב** (או"ח סי' קפח ב"ש; שם סי' תכ"ב ס"ק ב) לתרץ, על פי שיטת ה**פוסקים** (ראה טור או"ח סי' קפח בשם רבינו יחיאל) הסוברים שהשוכח יעלה ויבוא בברכת המזון בראש חודש שחל בשבת, צריך לחזור ולברך, מאחר שמחוייב לאכול היום פת והברכת המזון היא חובה, ואם כן יש לומר שהנפקא מינה בטעם 'אין מקדשין את החודש בלילה' לענין ברכת המזון, שמכל מקום בליל שבת אין צריך לחזור ולברך, משום שאין מקדשין את החודש בלילה, ובברכת המזון לא שייך הטעם שתפילת ערבית רשות. אלא שלמעשה נפסק (שולחן ערוך שם סי' ז), שלעולם אינו חוזר בברכת המזון משום יעלה ויבוא בראש חודש, ואף אם חל בשבת, מכיון שחייב האכילה של היום אינו משום ראש חודש אלא משום שבת. וראה עוד מה שהעיר עליו הפני מנחם בספרו **תורתך שעשועי** (פרשת בא).

עוד יש לתרץ קושיית התוספות, על פי שיטת ה**יעב"ץ** (מור קציעה סי' רסח; הובא בשערי תשובה שם ס"ק ב, עיין שם שכן משמע בכמה מקומות בזה"ק; וראה עוד מה שכתב בבית אור דברי היעב"ץ בשאל ומשיב תליתאה ח"ב סי' ג; רביעאה ח"ב סי' מד), שתפילת ערבית של שבת כוללי עלמא חובה היא, ואם כן צריך לטעם של אין מקדשין את החודש בלילה לערבית של ראש חודש שחל בשבת.

נחלקו תנאים (שם כז): אם תפילת ערבית רשות היא או חובה. לדעת רבי יהושע תפילת ערבית רשות, ולדעת רבן גמליאל חובה. וכתבו ה**תוספות** (שם ד"ה הלכה; כו. ד"ה טעה), שגם לדעת רבי יהושע, אינו רשות אלא לענין שיש לבטלה מפני מצוה עוברת, אבל אם אין מצוה אחרת עוברת, ודאי יש חובה להתפלל ערבית. וכן נראה מסברא שעצם תפילת ערבית אינה רשות, שכן תפילת ערבית היא כנגד האימורים שהקריבו בלילה, והקרבנות האימורים חובה היא ולא רשות.

והוכיחו כן התוספות (שם) מדברי הגמרא (שם): 'טעה ולא התפלל ערבית מתפלל שחרית שתיים', ואם היא רשות מדוע צריך להשלים תפילת ערבית אם לא התפלל, בזמן שכלל אינו מחוייב בה. כמו כן הוכיחו מדברי הגמרא (שם ל): שאם טעה ולא התפלל יעלה ויבא בלילה, אין מחזירים אותו, משום שאין מקדשים את החודש בלילה, ואם תפילת ערבית רשות מדוע צריך לטעם זה שאין מקדשים את החודש בלילה, תיפוק ליה משום שאינה חובה. מכל זה מוכח שגם למאן דאמר תפילת ערבית רשות, היינו רק לענין מצוה אחרת עוברת, שאז נדחית תפילת ערבית מפניה, אבל אין לבטל תפילת ערבית לחינם.

עוד הוסיפו התוספות שם, שתפילת ערבית נחשבת לרשות, לענין שאם יש לו טירחא אין מטרחיין אותו, כמבואר בשבת (ט): שאם כבר התיר את חגורתו כדי לאכול, אין צריך להתפלל לפני האכילה למאן דאמר תפילת ערבית רשות. וצריך לעיין היטב מהו הגדר המדויק של תפילת ערבית לפי התוספות, שהרי אם היא חובה גמורה, ודאי אין להקל בזה במקום טירחא או במקום מצוה

תפילת ערבית אחר הצות

לכן די בסייג לקריאת שמע. ולשלשת ביאורים אלו כיוון גם ה**צ"ח** (שם). עיין שם שרצה לומר עוד טעם, ומה שדחה את דבריו.

אולם בהלכות תשלומין מצאנו בדברי כמה פוסקים שנקטו שגם בתפילת ערבית יש להחמיר לכתחילה להתפלל קודם חצות דווקא. שבשו"ע (או"ח סי' קח סעי' ג) נפסק שאי אפשר להשלים תפילה ששכח אלא בזמן תפילה הבאה, כגון מי ששכח להתפלל שחרית אינו יכול להשלים אחר חצות, אלא כשיגיע זמן מנחה יתפלל שתיים. ומוסיף על זה ה**לבוש** (שם): 'וכן אם טעה ולא התפלל מנחה, לא ישלים אותה אלא בזמן תפילת ערבית, ולא כל הלילה אחר כלות זמן תפילת ערבית'. ולכאורה הוא פלא, שהרי זמן ערבית הוא כל הלילה.

וכתב האליה רבה (שם ס"ק ד) בפירושו הראשון לבאר כוונת ה**לבוש**, שכשמתפלל ערבית אחר חצות שוב אינו יכול להשלים את תפילת המנחה ששכח, מאחר שאינו הזמן הראוי לתפילת ערבית לכתחילה, שלכתחילה יש להתפלל ערבית קודם חצות כמו קריאת שמע, ואותו זמן שאינו זמן תפילה לכתחילה אינו ראוי לתשלומין. וכן כתב ה**דרך החיים** (דיני תשלומי תפילה סעי' ה. הובא במשנה ברורה שם ס"ק טו. וראה מה שכתבנו עוד בדבריו בבאר יעקב ח"א יוצא הערה ס).

אולם הפרי מגדים (שם) והתהלה לדוד (שם) חולקים על ה**דרך החיים** והאליה רבה, וסוברים שודאי מי שלא התפלל מנחה יכול להשלימה כל הלילה, מאחר שזמן תפילת ערבית הוא לכתחילה כל הלילה. ולדבריהם צריך לומר אחד מהטעמים הנ"ל לחלק בין ערבית לקריאת שמע.

ברמב"ם (הל' קריאת שמע פ"א סי' ט) ו**שו"ע** (או"ח סי' רלה סעי' ג) נפסק כדעת חכמים (ברכות ב; וראה שם ד), שלכתחילה צריך לקרות קריאת שמע של ערבית עד חצות, והוא כדי להרחיק את האדם מן העבירה, אבל אם לא קרא עד חצות יקרא עד עלות השחר, וקרא שכן התורה זמנה כל הלילה.

אמנם לא מצאנו כן בחז"ל ובפוסקים אלא לענין קריאת שמע, אבל לענין תפילת ערבית לא מצאנו שדנו בזה במפורש, האם גם ערבית יש להתפלל לכתחילה עד חצות. וה**פרי מגדים** (או"ח סי' קח מש"ז ס"ק ג) וה**תהלה לדוד** (שם אות ה) אכן דייקו מדברי ה**רמב"ם** (הל' תפילה פ"א ה"ו), שתפילת ערבית זמנה לכתחילה כל הלילה. וכן דייק ה**צ"ח** (ברכות כז): מלשון הגמרא (שם כז); עיין שם.

ובטעם הדבר לחלק בין קריאת שמע לערבית, מדוע לא עשו סייג לענין תפילת ערבית כמו לקריאת שמע, כבר העיר הגר"א **בשנות אליהו** (ברכות פ"א מ"א. וכתוב שם במאמר המוסגר: 'שמעתי מפיו הקדוש, שזה החידוש אמר בילדותו, כמדומה שאמר כשהיה בן שבעה שנים'). וכתב ליישב בשלשה אופנים. א. משום שתפילת ערבית רשות (ראה ברכות כז); לכן לא עשו לה סייג. ב. למאן דאמר תפילות באמצע תקנום (שם ד), היינו שיש להתפלל את שתי התפילות, שחרית וערבית, בין שני הפעמים שקוראים את שמע. לפי זה אין צריך סייג לתפילת ערבית, מאחר שתפילת ערבית יש להתפלל קודם קריאת שמע של ערבית, ודי בסייג שעשו לקריאת שמע. ג. למאן דאמר שגם בערבית צריך לסמוך גאולה לתפילה (שם; שו"ע או"ח סי' רלו סעי' ב), גם כן אין צריך סייג לתפילה, אף על פי שמתפלל לאחר קריאת שמע, משום שהרי צריך לסמוך קריאת שמע לתפילה,

מן הבאר

תמצית מתוך השיעורים המופיעים בספרי באר יעקב

בענין גדר תשלומי מנחה בערבית

(באר יעקב חלק ב' - פרשת יוצא)

- ✧ מחלוקת תנאים אם תפילת ערבית רשות או חובה.
- ✧ בתוספות שהנפקא מינה רק במקום שיש מצוה עוברת, אבל אם לא, ודאי חובה.
- ✧ יש לעיין אם תשלומי מנחה בערבית נחשבים חובה, ונפקא מינה אם דוחה מצוה עוברת.
- ✧ מחלוקת **פרי מגדים** ו**תהלה לדוד** בשכח להזכיר שבת בתשלומין בליל שבת אם סומך על מעין שבע, תלוי בהנ"ל.
- ✧ **בצל"ח** שהיא חובה, ואף מסתפק להקדים בתשלומי מנחה את התשלומין.
- ✧ **ברש"ש** שהוא רשות, שאי אפשר שתהא השלמה עדיפה על העיקר.
- ✧ גם באר היטב ומאמר **מרדכי** נחלקו בזה.
- ✧ דעת **רבי שלמה קלוגר**, שגם תפילת הערבית שלפני התשלומין היא חובה, ולכן גם בזה אינו יוצא במעין שבע. ולפי זה גם היא דוחה מצוה עוברת.
- ✧ לרבי שלמה קלוגר מובן היטב מה שאין מקדימין התשלומין, ולמה צריך לטעם שאין מקדשין בלילה.